

Wittgensteins billeder

Peter K. Westergaard: *Ludwig Wittgenstein*, Forlaget Slagmark, Århus 2000, 423 sider, 225 kr.

“Bogenerenudførligintroduktion til den østrigske filosof Ludwig Wittgensteins (1889-1951) sprogfilosofiske og religionsfilosofiske tænkning” - hedder det i den pressemeddelelse, som forlaget Slagmark har udsendt i forbindelse med udgivelsen af Westergaards bog. Jeg anfører pressemeddelelse fordi jeg har tænkt en del over, hvordan man kan karakterisere, hvad bøger “er”, hvad den går ud på, hvem den henvender sig til, hvad den vil, hvad den kan osv. Med andre ord: hvilken genre, hører den til? Og her er pressemeddelelsen brugbar, fordi den er så forkert. Det er forholdsvis let at sige, hvad bogen ikke er (omend der også her er mangemuligheder). En af de ting den ikke er er en introduktion. Det er der en række grunde til. Grunde, der hver især er tilstrækkelige, mens omsammen lagthinsidesen hver tvivl gør, at bogen ikke kan kaldes en introduktion: dens omfang (423 sider), ingen systematisk indføring i eller systematisk kommentar til hele Wittgensteins filosofi, men derimod perioderne 1913-16 og 1936-39; der er stort set ingen referencer til andre filosoffer eller til, hvad det var for et filosofisk problem landskab Wittgenstein stødte ind i, og som han begyndte at navigere i; teksterner meget omstændelig, bl.a. på grund af dens allestedsnærværende referencer til Nachlass’ væld af tekstvarianter - herunder opstilling af konkordansskemaer, som ingen nybegynder kan stille noget op med - eller bør bruge tid på; der er meget, meget få biografiske oplysninger (og i Wittgen-

steins tilfælde er de ikke bare alment underholdende, men også teoretisk relevante, f.eks. ikke mindst i forhold til de to eksistentielle kriser som de to perioderummer). Altså ingen introduktion.

Men hvad er bogen så? Den er engennemgang-meget omhyggelig og grundig - af to (måske de vigtigste) perioder i Wittgensteins liv og især i hans filosofisk produktive tid, hvor der i disse perioder fokuseres dels på sprogfilosofien og dels på overvejelser over etisk-religiøse problemstillinger. Det forbindelse eller overordnede er i begge tilfælde (omend på meget forskellig vis) billedbegrebet.

Westergaard har bl.a. og ikke mindst vigtig haft adgang til arbejdet med Wittgenstein arkivet i Bergen. Her har man i ti år periode opbygget en komplet elektronisk udgave af, hvad der har kunnet opdrives af Wittgenstein manuskripter - vist nok omkring 30.000 sider - som er skrevet ud og parallelt hermed affotograferet. Tillige er der meget effektive søgeredskaber. Arbejdet er lige afsluttet (og vil blive tilgængeligt gennem Oxford University Press). Wittgenstein arkivet i Bergenskab ny mulighed i Wittgenstein forskningen. I Wittgensteins tilfælde er et offentligt tilgængeligt arkivala Bergens ekstremt vigtigt, ikke mindst på baggrund af, at Wittgensteins selv (stort set) kun udgav et værk, nemlig *Tractatus*. Alle andre udgivne værker er redigeret af udgiverne. Og med redigeret menes der virkelig redigeret, for Wittgensteins arbejdsmåde var igennemgribende forstand præget af rettelser, overstregninger, indklip, omorganisering osv. - hele tiden var de tekster, han selv så i et udgivelsesperspektiv, under forandring og i bevægelse. Noget af det samme gør sig

gældende med de manuskripter, han ikke betragtede som udgivelsesorienterede.

Westergaards arbejde er en frugt af især dette arkiv, der om man så må sige ikke gør det lettere af være Wittgensteinforsker. Måske mere interessant og udæskende, men ikke lettere. Tillige vil arkivet stille store krav til forskerens - filosofiske - proportionssans. Hermed tænker jeg på, at der nu er rig og forførende lejlighed til at løbevild blandt træerne uden at kunne se nogen som helst skov længere.

Bogens første del - de første 200 sider - handler om Wittgensteins arbejder fra 1913 til 1919. Altså den periode, der minder om udgivelsen af Tractatus.

Tractatus stod og står formange i samtiden og nutiden som et fascinerende orakel opus med entvingende dybde i lapidariske sætninger, tilsyneladende bygget op som et logisk deduktivt system - men for de fleste uden sammenhæng og nærmest uforståeligt. Man fornemmer dog, at der er tale om i hvert fald følgende komplekser: sprogfilosofiske refleksioner, logiske og ontologiske udsagn og etisk-religiøse udsagn plus mystik. Problemer i rikkemindst, hvor dan de hænger sammen - hvis de gør det. I lange strækninger minder Tractatus mere om poesi end filosofi (hvad Wittgenstein næppe ville opfatte som en indvendig).

Det rådes der i nogen grad bod på med Westergaards analyse, der vel er et af de hidtil mest minutiøse desangående. Det gennemgående tema er billedteorier (som bogens undertitel lyder: "Hele billedligheden i vor udtryksmåde"). Med billedteori menes, at sproget (dersom det anvendes korrekt, og det vil i perioden frem til

Tractatus sige, naturvidenskabeligt eller naturvidenskabeligt analogt) er en lingvistisk-symbolsk afbildning af kendsgerninger i verden, hvor grunddogmet er, at sproget og verden har samme logiske form, hvor sproget kan afbilde verden.

Der er en række klarificeringer i Westergaards arbejde: dateringen af billedteoriens fremkomst i Wittgensteins tankerum (uden at der dog gøres noget forsøg på at afdække, hvor han kunne være inspireret fra); afdækningen af opkomsten af den etisk-religiøse dimension på baggrund af Wittgensteins eksistentielle krise i 1916. Og så forsøg på at samtænke disse to momenter. Her er der meget informativt om det udsigelige og det mystiske. Et centralt punkt i Westergaards insistering på, at det etisk-religiøse udsagn samt udsagnene om det mystiske (og andre fænomener med familielighed) i Tractatus ikke umiddelbart bør interpreteres på baggrund af optegnelserne i dagbøgerne (hvad der siden disse blev offentliggjort har været nærliggende, da Tractatus mildest taler ordknapher). Westergaard viser derimod, at dersker en række ændringer og forskyndninger under vejs fra dagbogs optegnelserne til Tractatus. (En lille bemærkning i forbi-farten: at Westergaard citerer dagbogs-optegnelserne på engelsk er mig en gåde; både de almindelige og de hemmelige var skrevet på tysk).

Arbejdet er meget omhyggeligt - ja til tider så omhyggeligt, at det for en læser kan være vanskeligt at følge med, især fordi billedet flimrer på grund af de mange henvisninger til Nachlass, som man jo ikke har for hånden, mens man læser. Problemet er måske objektivt eller uundgåeligt: Westergaard kan ikke dokumentere uden at referere, men det kan virke

trættende og distraherende.

Arbejdet er dog styret, og yderst informativt, dersom man på forhånd er inde i, hvad det drejer sig om - altså haret vist, helst ikke ringe, kendskab til Wittgenstein. Om det lykkes at få sprogfilosofien til at hænge sammen med det etisk-religiøse kan der stilles spørgsmål til. Men det er ikke en kritik af Westergaard, for han forsøger virkelig at bygge bro- og viser, at det sker med absolut fodfæste i Wittgensteins efterladte papirer og hans selvforståelse. Westergaard citerer en optegnelse (fra 6.7.1916), hvor det lyder: "Habe viel über alles Möglichen nachgedacht, kann aber merkwürdigerweise nicht die Verbindung mit meinen mathematischen Gedankengängen herstellen". Den forbindelse, der her drejer sig om er forbindelsen mellem de etisk-religiøse tanker/udsagn og så de sprogfilosofiske. Dagen efter lyder det i en optegnelse: "Aber die Verbindung wird hergestellt werden!". På grund af den meget rigoristiske, kantede og til det yderste meningsreduktives progteorier forbindelse, der oprettes hele vejen igennem egentlig en art via negationis-forbindelse, idet koblingspunkterne bliver "det mystiske", det "uudsigelige" osv. som er indekser på det forhold Wittgenstein omtaler i et brev til en potentiell udgiver af Tractatus, nemlig at han har skrevet en bog, hvor det vigtigste er det, som ikke står i den. Hele Tractatus projektet er en stor performativ selvmodsigelse. Måske er det det, som til syvende og sidst giver værket dybde, men det er også med til at gøre det hermetisk og meget vanskeligt at forstå. Samtidens logikfeticister betragtede den etisk-religiøse dimension som et personligt, egentlig filosofisk uvekkende, vedhæng. Men sagen er, at heller ikke den rent logi-

skesprogforståelse og de kriterier, den hviler på, undgår at være performativt selvmodsigende. Ifølge overleveringen skulle den italienske økonom Sraffa (der var i Cambridge) efter Wittgensteins tilbagekomst i 1929 have gjort ham opmærksom på, at der var et stort problem med hans billedteori: den kunne nemlig ikke vise selve afbildningen, men kun det afbillede. Hvilket er korrekt, men i og for sig blot en anden måde at udtrykke hele konstruktionens mærkværdighed. Fordersom det skulle gælde, hvad der siges om billedteorien, så kunne det ikke siges. Eller, hvis Tractatus' sprogfilosofiske påstande er rigtige, så kan de ikke siges, fordi ethvert udsagn om et udsagn på forhånd er gjort meningsløst.

Der er tale om et respekt af vindende immanent rekonstruktionsforsøg hos Westergaard. Og det vises, hvilket spring, der optræder. Der er også mikrologiske overvejelser over eventuelle teorikonsekvenser på baggrund af små terminologiske forandringer, f.eks. mellem brugen af "hemmelighedsfuld" contra "mystisk". Somme tider har jeg dog under læsningen haft en fornemmelse af, at det kunne have været rart, dersom Westergaard en gang imellem var stoppet op for at give en overordnet fremstilling og tolkning. Nu følger vi forskydninger og ændringer så tæt, at det ofte er som om det er forskydningerne i sig selv, som bliver tolkningsafgørende. Det er næsten som om Wittgensteins afsky for metarefleksion har smittet af på Westergaards fremstilling. Det gælder især afdækningen af den første periode fra 1913 til 1919, men ikke kun.

Anden delen af bogen - de sidste 200 sider - omhandler som nævnt perioden 1936 til 1939, en peri-

ode, hvor Wittgenstein i lange tidsrum opholder sig i hytten i Skjolden i Norge og hvor hans senfilosofi er ved at modne. Medsenfilosofimenes først og fremmest hans brud med Tractatus' sprogopfattelse og fremkomsten af en praxis-semantisk teori for sprog.

Westergaard følger firespor iden periode: en sprogfilosofisk, en antropologisk, en billedteoretisk og en religionsfilosofisk (s. 207).

Dens sprogfilosofiske vending er kendt, hvad Westergaard tilføjer er en redegørelse for de mange små ryk fra opfattelsen af sprog som lingvistisk repræsentation, hvor logikkene er semantikens grund (Tractatus) over opfattelsen af sprog som kalkule til forståelsen af sprog som brug, hvor ved dagligs sproget kommer til at spille en central rolle. Det opdages og understreges nu - med et udtryk lånt fra Løgstrup - at ordene har vidde og prægnans, og at det er i kraft heraf og ikke (længere) som opposition hertil, at de har mening. Der er oplysning af de afklæbninger af mellemregningerne i denne udvikling hos Wittgenstein.

Mer nyter der i påpegningen af det antropologiske træk. Hermed menes, at sprog er et træk ved den menneskelige organisme - overdisponeret sags: sprogbruger funderer tiden menneskelige organisme og dens tilegnelse af sprog. Trækket er antyd det i tidligere periode, men nu kommer der mere kød på sagen. Westergaard giver en klar redegørelse for, hvilke pointer og hvilke problemer, der er forbundet hermed: pointen er bl.a. at en platonisk sprogforståelse nu ikke bare kan afvises, tillige kan dens forførelseskraft afdækkes. Problemerne kommer derimod af, at vi bevæger os på en grænse, idet der sammen med den antropologiske insistering marke-

res, at der ikke kan være tale om en referencetilen "ren" sproguafhængig biologisk natur. Der er her tale om noget der udelukkende refererer "til en antropologisk fond af visse sproglige handlingsabiliteter, eller lad ossigeets spektrum af visse prototypiske udtryksformer-urformer(...), skemaer (...)" - der også er at betragte som et repertoire af delvis diffuse rudimentære reaktionstilbøjeligheder der gennem afretning først substitueres af simple lingvistiske udsagn, som siden danner grundlag for de mere kompleks sproganvendelses sammenhænge" (s. 322). Sådan lyder Westergaards forsigtige markering. Han har uden tvivl fat i et spor, som er til stede hos Wittgenstein, og som vel er vigtigt, mens som det på den anden side er vanskeligt at stille noget op med. For en ting er, at det måske med plausibilitet kan hævdes, at den menneskelige sprogbrug har den diffuse rudimentære reaktionstilbøjeligheder, noget andet er, at vi fornemlig aldrig vil kunne afdække transmissionen og transformationen af disse frem til "udviklet" sprogbrug - ikke mindst fordi den faktiske sproginlæring jo altid vil foregå i et sprogmiljø, hvor hovedparten af det stede værende altid allerede har et udviklet sprog. Men det er ikke et problem, som Westergaard kan klandres for - tvært imod er det en stor fortjeneste, at han nu har dokumenteret, at sporet findes i Wittgensteins tænkning. Andre har påstået det før, men nu er det dokumenteret.

Wittgenstein brød i senfilosofien med Tractatus' sprogopfattelse og dens billedteori. Men også i senfilosofien anvendes billedbegreber. Westergaard spørger nu: er der tale om en videreførelse fra Tractatus? Svaret er selvfølgelig nej, for dersom der var tale

omensådaniurokketbetydning,villesenfilosofienganskeenkeltikkekunneartikuleres-dentractarianskebilledteori ville blokere. Men er der da tale om en helt ny teori om billeder? Både ja og nej. For visse træk fastholdes - således at mennesket er et billedskabende og billederkendende væsen (dette moment harrødder i den antropologiske dimension, dersom Westergaard har vist både gælder i Tractatus og i senfilosofien). Men det afgørende nye er, at billedbegrebet integreres i den nu nye og overordnede prakseologiske semantisk ramme. Deter dog noget af en tilsnigelse bare at operere med en størrelse, som kaldes billedbegrebet. Forsom Westergaard meget omhyggeligt demonstrerer er det tale om en række - ikke til hinanden tilbageførlige - billedformer, f.eks. ikoniske, mentale, partikulære lingvistiske og konstitutive lingvistiske. Westergaards konklusion lyder her, at der er tale om en moderat kontinuitet fra Tractatus til senfilosofien. Billedbegreberne bibeholdes og knyttes til det antropologiske spor, men transformeres i kraft af, at de indgår i en prakseologisk ramme. Han understreger endvidere, at der hos Wittgenstein (i den periode han undersøger) er tale om en ansats - altså ikke om nogen fuldt udfoldet og systematisk artikuleret teori. Vel, dette med ansats præger i øvrigt hele senfilosofien.

Midt i perioden 1936-39 - som i perioden 1913-16 - kom Wittgenstein i en dyb eksistentiel krise; hele hans voksne liv var vel en krisemæssig sammenhæng, men der er dog perioder, hvor det brændte mere på end i andre. Atter betød det, at han begyndte at læse religiøse tekster og i det hele taget at reflektere over religiøse spørgsmål. Men i den periode, der er parallel, en anden

er, at den nye beskæftigelse med religiøse spørgsmål - imodsætning til den tidligere periode - ikke søges integreret i den nye teori, som denne tager form i forarbejdet til Philosophische Untersuchungen. Den et tankerudfoldede Wittgenstein derimod i tre forelæsninger over religiøs tro, som han holdt i Cambridge i 1938. Vi har kun disse forelæsninger overleveret gennem deltagernes nedskrivninger, samt fragmentariske optegnelser i Nachlass. Westergaard belyser disse tanker ved endnu en gang (og det forekommer ikke på klippet) at sætte tanker i rapport til et billedbegreb. Det kommer der en fin analyse ud af - hvor hovedsynspunktet er, at religiøs sprogbrug i en højere grad end anden sprogbrug er henvist til billeder. Også disse er integreret i den prakseologisk-semantisk ramme, dvs. at de er underkastet til tegnelsesformer - afretning, indøvelse og forklaringer - som andre sprogformer til tegnelser. Og deres mening er deres brug; de refererer ikke til noget i den empiriske verden. Og de kan ikke oversættes (her understreger Westergaard med rette, at denne uoversættelighed også angår emotioner: religiøse billeder i sprogbrug lader sig hverken oversætte til emotionsprog eller forklare/legitimere ud fra et sådant). Mens billedbegrebet i Tractatus afskar religiøse artikulationer deres betydning, ikke fordi de var præget af meningsløshed, men fordi de egentlig var udsigelige, så sker der nu det forbløffende, at det religiøse sprog faktisk bliver eksempelvis som eksempel på et billedbegreb in actu.

Som det blev sagt i begyndelsen af denne anmeldelse er Westergaards bog ikke nogen introduktion. Den er derimod en yderst omhyggelig og meget immanent rekonstruktion af

Wittgensteins tænkning i to af de mest afgørende perioder i hans (filosofiske) liv. Der fokuseres på sprogfilosofierne (hvad der er selvfølgeligt) og etisk-religiøse forestillingskomplekser (hvad der er mindre selvfølgeligt) og så billedbegrebets opkomst og fastholdelse (hvad der er er yderst usædvanligt). Der er mange afdækninger, som må have relevans for og i Wittgensteinforskningen. Det er ikke helt ringe (for at sige det på jysk), at vi nu på dansk har fået et så vægtigt bidrag, der går i clinch med Wittgensteins *Nachlass*.

Hans-Jørgen Schanz

Marx og fremmedgørelsen revisited

Jens Peter Kaj Jensen, *Det frie menneske - en bog om fremmedgørelse, frihed og frigørelse*, Odense: Odense Universitetsforlag 2000, 239 sider. 248 kr.

At det intellektuelle klima kan ændre sig markant på ganske få årtier - ja, nogle gange endda på ganske få år - virker indlysende. Et henkastet blik på den nyeste tids idehistoriske rækker, hvis man vil forsikre sig om en sådan påstands banalitet. I 1970'erne kunne man således kun dårligt gennemføre sit studie ved det humanistiske fakultet uden i større eller mindre grad at inddrage en vis grad af venstreradikal, gerne marxistisk, emancipatorisk teori i disse selvsamme studier. Begreber som fremmedgørelse og frigørelse kom i et sådant intellektuelt klima helt naturligt til at stå i centrum. Med 80'erne kom imidlertid en ny idehistorisk bølge rullende ind over de universitære og

intellektuelle miljøer i Danmark (efter i en årrække at have hærget under sydligere himmelstrøg) og begreber som de førnævnte forsvandt med et trylleslag fra dagsordenen for at blive erstattet med andre begreber, der bedre kunne beskrive *la condition postmoderne*. Andre begreber, andre sprogpil, kom på mode. Nu står vi så i en tid (og i et intellektuelt miljø), der på mange måder ikke længere kan kaldes postmoderne. En tid, hvor oplysningsfilosofiske begreber og ideer igen vinder indpas (jf. Per Aage Brandts semiotiske korstog, Sokal-affæren). I kølvandet på denne oplysningsfilosofiske strømning kan vi også passende placere den bog som er omdrejningspunkt for denne anmeldelse - *Det frie menneske - en bog om fremmedgørelse, frihed og frigørelse* af Jens Peter Kaj Jensen (JPKJ), filosof fra Odense Universitet - hvor der uden større besvær, faktisk med stor overbevisningskraft, tages afsæt i en vis Karl Marx - idehistorisk protagonist af delvis oplysningsfilosofisk observans - der ellers til for ganske nylig (og stadig til en vis grad) i de intellektuelle miljøer har været betragtet som en "toten Hund". Dette er i sig selv en beghenhed. At JPKJ samtidig også har begået en særdeles velskrevet og spændende bog skal der her selvfølgelig ikke klages over. Lad os i stedet se lidt nærmere på bogens indholdsmæssige side, hvor der til gengæld - kritikens natur tro - er enkelte klagepunkter.

Kort skitseret er JPKJs projekt i *Det frie menneske* ... at undersøge den fremmedgørelse som han - i selskab med den unge Marx - mener særligt kendetegner det moderne kapitalistiske samfund og dets produktionsmåde, for i samme åndedrag at undersøge muligheden for menneskets frigørelse fra denne fremmedgørelse, som igen